

3.4 Українська християнська традиція державотворення та окремі константи інтеграції Христового вчення в російській суспільній думці XXI століття (М. Ісаєнко)

В пропонованій статті Максима Ісаєнка «Українська християнська традиція державотворення...» із питання застосування компаративістського методологічного підходу подається аналіз концептуальних диспозицій, наявних в українському, польському й російському типах державотворення й організації владних інституцій. Вивчаються соціально-правові моделі, що є характерними для трьох слов'янських народів, окреслено вектори спорідненості й віддалення розуміння феноменів держави, влади, права.

Ключові слова: державотворення, національна ідентичність, універсалії, концепти, християнська демократична республіка, самодержавство.

Актуальність дослідження. Обрана нами тема для розгляду в пропонованій статті, ще нещодавно могла видатись, на перший побіжний погляд, не надто вагомою, не надто актуальною. Проте історичний час все розставляє на свої місця, структуруючи людську і наукову зосібна свідомість відповідно до реалій сьогодення й актуальних перспектив, відповідно до вимог часу та потреб людини, суспільства, держави. Не можна сказати, що проблема національної ідентичності, зокрема така її потужна, наріжна семіосфера як сфера духовна, не порушувалася у працях українських філософів, правознавців, соціологів, істориків, культурологів, всіх тих, хто на теоретичному й прикладному рівні займається вивченням різних цивілізаційних аспектів тривання феномену України впродовж багатьох тисячоліть поспіль.

Проте проблема національної ідентичності – це не явище, яке можна розглядати відокремлено від соціально-культурного й геополітичного контексту, відірвано від магістральних шляхів розвитку історії ідей та історії подій. Особливо слід враховувати означений контекст тоді, коли йдеться про вивчення світоглядних, а відтак і щонайтісніше пов'язаних з ними державотворчих та законодавчо-правових тенденцій у народів, які тривалий час є сусідами, належать до подібних, часто трактованих навіть як ідентичні, віросповідних систем. Для дослідника, який прагне не перебувати в полоні ідеологічних зужитих штампів, які, як відомо не мають нічого спільного з об'єктивністю та незаангажованістю – базисними принципами наукового пізнання – подібні об'єкти вивчення, об'єкти ретельного аналізу становлять особливо привабливу сферу докладання інтелектуальних зусиль.

Методологія вивчення. Відтак, вище перераховані чинники зумовили не лише наше зацікавлення зазначеною темою, а й окреслили компаративну методологію її вивчення. Метою даної студії, відтак,

є засноване на принципові співставного аналізу з'ясування базисних, атестованих сучасними авторами як християнські константи, притаманних вітчизняному, польському й російському державотворенню. На питання, чому автор статті виносить як проблемний комплекс питань саме тематичне коло, пов'язане із співставленням вітчизняної, польської та російської державно-правових традицій маємо відповісти, що в названих вище трьох слов'янських народів не лише близьке географічне й внаслідок цього – геополітичне положення, що завжди буває з сусідніми народами, а й – головне – і польський і російський дискурс завжди знаходилися з українським у стані постійної взаємодії, переживав етапи історичного взаємопритягання й історичного взаємовідторгнення. До слова, вітчизняний світоглядний дискурс, певною мірою поєднав католицизм і православ'я в феномені з'явленого в добу Бароко греко-католицизму, від Берестейської унії 1596 року.

При цьому, залишаючись приналежними до світової родини християнських (православних, католицьких) народів і українці, і поляки і росіяни репрезентували в соціальних та культурних універсалиях народів-сусідів певні константи своєї ідентичності, власної унікальності, так би мовити, дарували геніїв літератури, культури, мистецтва одне одному. Приклад геніального українця Гоголя – фактичного засновника великої російської прози, приклад «польської школи» в українському романтизмі є непоодинокими, проте вельми яскравими свідченнями такого духовного взаємообміну, що не міг не позначитися не всіх складових чинниках гуманітарної семіосфери національного буття. Втім, магістральні тенденції такого буття в одних народів були в силу цілого комплексу причин ближчими, хоча, здавалося б з історіософського, ментального, конфесійного та інших поглядів мали б бути віддаленішими одне від одного, а в інших соціально-культурних та державотворчих, правових ситуаціях ставалося навпаки. З'ясувати, чому ставалося саме так, є ще одним завданням пропонованої розвідки, адже у незаангажованій відповіді на це питання міститься й, як казали вітчизняні барокові митці-мислителі, «ключ розуміння» того магістрального шляху, яким має прямувати Україна, вітчизняна державність в новітню добу.

Дослідженість проблеми. В багатьох дослідженнях, написаних вже на початку III Тисячоліття з різних царин наук про людину, суспільство, державу, право, автори, після завершення ери панування в XIX–XX ст. атеїстично-матеріалістичних тенденцій та ідеологічних пріоритетів, знову виносять як концептуально значущі категорії «християнська традиція», «православна традиція», «католицька традиція», «європейська традиція». Відтак пов'язаний з цими категоріями та їхньою наповненістю понятійно-термінологічний універсум, як один із наріжних чинників, постійно перебуватиме в аксіологічному полі нашого дослідження. Проблематиці, пов'язаній з традиціями як константною одиницею державотворення й ідентичності національного буття, як відомо, приділяли значну увагу

світові й українські філософи й правознавці такі як Д. Донцов, Г. В.-Ф. Гегель, І. Кант, Б. Кістяківський, В. Липинський.

Ми прагнемо розглядати традицію не лише як комплекс світоглядних, а відтак морально-етичних установлень, закріплених у звичаєвих та правових нормах певного національного світосприйняття та буття, а й – не меншою мірою – трактувати традицію як універсалію, що адекватно відбиває таке світосприйняття певного народу, як особливу семіоферу, в якій містяться національні константи розуміння ролі і сутності держави, правосвідомості й право розуміння. Традиція, і – як одна з чільних – традиція державотворча, відтак є формою виявлення національної ідентичності, є універсальним способом пізнання ставлення певної національної спільноти до світу й до себе самої, оскільки саме через розуміння й форми та способи трактування традицією загальносвітових, у даному тематичному зрізі – християнських універсалій пізнається не лише національна ідентичність певного народу, а і його державотворчі та соціально-правові цінності й пріоритети. Хоча, відзначимо кожен вчений, особливо коли він безпосередньо є репрезентантом ментальності народу до якого він належить завжди є носієм значної або незначної (це вже залежить від конкретного дослідника) частки суб'єктивності. Таку ширку суб'єктивність побачимо ми, скажемо дещо забігаючи наперед, у працях російського професора Дунаєва, хоча суб'єктивність може пояснюється вочевидь емоційною небайдужістю, що звісно є позитивом в моральному відношенні, але дещо шкодить науково-раціоналістичному підходу.

Саме тому, з метою виявлення на концептуально-рецептивному рівні якомога більш яскравої незаангажованості, а відтак і наукової об'єктивності при дослідженні проблем національного християнського державотворення, звернемось до джерела, що його вже впродовж кількох століть вважають одним з найавторитетніших в процесі пізнання європейцями феномену України ще від середньовічно-барокових часів. В класичній, від першої появи друком у Франції в 1648 році праці Гійома Левассера де Боплана «Опис України», серед інших ґрунтовних характеристик життя, звичаїв, побуту, козацької медицини, географічного положення, кліматичних умов, в яких мешкають українці, наводяться й характеристики державного й соціально-правового розуміння українцями, як християнським козацьким народом, основ функціонування влади, суспільства, їхньої взаємодії між собою.

В підрозділі «Про козаків» французький мандрівник і мислитель спостережливо зазначає: «Розповімо... як козаки вибирають отамана... Вони скликають усіх шанованих старих полковників і козаків, які мають у них авторитет, і кожен віддає свій голос за того, кого вважає найдостойнішим. Хто дістане більшість голосів, той і буде старшим... Якщо обраний козак дає свою згоду бути отаманом, то дякує раді за виявлену йому честь, зауважуючи, що не гідний цієї посади і не здатний її обіймати. Проте обіцяє, що своїми вчинками та діями, як значними,

так і буденними, намагатиметься гідно служити громаді, а життя своє завжди готовий покласти за своїх братів (так вони себе називають). При цих словах усі присутні плескають в долоні, гукають «Слава! Слава!», а затим один за одним, відповідно до свого рангу, йдуть йому вклонитися. Отаман подає їм руку – такою є форма вітання з козаками... Новообраний гетьман... володіє абсолютною владою... Проте, він не може ухвалити жодного рішення, не порадившись із військовою радою. Гетьман мусить бути надзвичайно розсудливим..., аби не припуститися помилки, а в сутичці з ворогом чи в непередбачуваних ситуаціях він має виявити весь свій хист і сміливість. Адже за виявлену малодушність його можуть покарати як зрадника. У цьому разі обирають іншого гетьмана за описаною вище процедурою. Керувати козаками і вести їх у похід нелегко».

Прокоментуємо наведені концептуальні спостереження. Як випливає з вище процитованих міркувань, український народ, успадкувавши і, попри жахливі випробування татарської навали, зберігши ідеали й засновані на них принципи вічової києворуської християнської демократії в добу пізнього Середньовіччя і Бароко поклав в основу козацького державного й військового устрою, актуалізувавши на новому етапі стародавні засадничі положення. Цей чинник, що вагомо для розуміння природи національного державотворення, засвідчує безперервність вітчизняного державотворення попри всі соціально-історичні несприятливі обставини чи внутрішні й зовнішні загрози. Привернемо концептуальну увагу до кількох значущих обставин, про які згадує Г. Л. де Боплан. Першою з них видається явно демократична, в дусі добре знайомого козакам, багато з яких були випускниками середньовічних колегіумів латинського вислову «*Vox populi – vox Dei*» настанова: «Козаки... скликають усіх шанованих старих полковників і козаків, які мають у них авторитет, і кожен віддає свій голос за того, кого вважає найдостойнішим. Хто дістане більшість голосів, той і буде старшим».

Є цілком очевидним, що наявний саме принцип шанованості, авторитетності, проте жодним чином не владної авторитарності, покладено тут як базис. Козак є в даному разі рівним за ступенем своєї авторитетності полковникові, оскільки моральні якості й звитяга, розум і хист становлять визначальну ознаку іманентно демократичного підходу. Не чин, не сан, але Дух визначає право причетності до вибору очільника, а зрештою і вибору того вектору руху, яким керуватиметься у певний історичний відтинок часу українська нація, українська державність. Напевне, саме через усвідомлення цієї відповідальності перед вибором і доручають його визначення найбільш авторитетним членам християнської української громади. Більшість голосів у даному разі – не просто арифметична більшість, але, сказати б тут краще, більшість якісно делегована, більшість відповідальна до певної міри по-патерналістському, по-батьківському. «Старий козак», «старий полковник» відноситься певне не лише до віку, а цілком можливо й не до віку як такого, а саме до батьківської

відповідальності за долю дітей. До слова, багато вчених- українознавців роблять наголос саме на такому родинно-демократичному, так би мовити, типові українських державотворчих, соціально-культурних й правових відносин.

Саме тому вибір найбільш достойними найбільш достойного – це вибір моральний, вибір відповідальний перед Богом і людьми, а відтак є вибір істинно християнський в своїй світоглядній основі. До речі, ще задовго до появи європейського екзистенціалізму XIX–XX століть проблема вибору розглядалася українською християнською громадою не як задоволення, скажімо, власною значущістю, не лише як право, а як усвідомлений тягар, який слід було нести по-християнському, тобто дбаючи про інших незрівнянно більше, аніж про самого себе. Сутнісно екзистенціальні шукання Григорія Сковороди мають, вочевидь, саме цю, Г. Л. де Бопланом у козацькому демократизмі спостережену основу. Принагідно зазначимо, що термін «найдостойніший» щодо кандидата означає відповідність саме моральним критеріям, на які покладаються при його виборі старійшини, і тим сподіванням, які вони від імені всієї громади, волю якої репрезентують, покладають на нього.

Розгортає дану філософему в філософсько-правовому полі наступне спостереження французького філософа й мандрівника над українськими звичаями: «Хто дістане більшість голосів, той і буде старшим... Якщо обраний козак дає свою згоду бути отаманом, то дякує раді за виявлену йому честь, зауважуючи, що не гідний цієї посади і не здатний її обіймати. Проте обіцяє, що своїми вчинками та діями, як значними, так і буденними, намагатиметься гідно служити громаді, а життя своє завжди готовий покласти за своїх братів». На перший побіжний погляд йдеться тут про етикетні норми поведіння між козаками. Проте добре відомо, що етикет, як одна з форм виявлення національного світогляду, а відтак – моралі й звичаїв, національних традицій, відбиває сутність національної ментальності, культури. Словом всього того, що триває в тисячоліттях українського буття. Даючи згоду, а відтак внутрішньо співміривши посаду на яку його обрано з власними силами, козак не лише щиро вдячний громаді й Богові (пам'ятаймо латинський вислів!) за високу честь і виявлену довіру, а й зауважує, що «не гідний цієї посади і не здатний її обіймати».

Що це? Надмірна сором'язливість? Екзистенціальні сумніви у власних силах? Напевне ж ні, адже так промовляє кожен з обраних. Так говорить і єпископ в православній Церкві при визначенні його архієрейського сану. Висловімо припущення, що в цій соціально-етикетній формі, застосовуваній при обранні на високу владну посаду, міститься застереження гетьманові щодо відповідальності його перед Богом і людьми, які йому цю посаду довірили. Не самодержець – помазаник Божий, а звичайна людина, з усіма вадами, хибами, недоліками, людина не гідна влади, людина, що влади заради владарювання жодним чином

не прагне, людина, яка усвідомлює свою минуцність і – головне – тимчасовість своєї влади перед Лицем Божим і обличчями людей, чию довіру він повинен і не має жодного права не виправдати, Ось що міститься в формулі, яку виголошує новообраний гетьман при вступі на посаду.

Привернемо принагідно увагу до зафіксованого в «Листах до братів-хліборобів» В. Липинським ще одного обряду, якого дотримувалася козацька рада при обранні гетьмана. Обряд цей широковідомий з літописних та інших історико-хронікальних джерел і, на наш погляд, чітко вияскравлює охарактеризований нами щойно принцип підвладності гетьмана волі громади. Філософ-консерватор, автор концепції української трудової монархії під проводом гетьманату, зазначає: «Звичай мазати виборним отаманам голову болотом і вкладати їм у руки тростинку, існував ... на нашій «свободолюбивій» і республіканській Запорожжі. Московському бояринові тих самих часів щось подібного у відношенні до Царя навіть у сні привидітися не могло. В цій одна з різниць нації державної від нації недержавної; нації, що під свою владу зайняла 1/6 частину земної кулі, і нації, якої одиноким спадком осталося власне це... болото і замість тростинки – «слово». З вищесказаного не виходить, що взірцем для нас я ставлю політичні методи московської охлократії. Але повчитись у великоросів поважання до своєї влади українцям задалегідь треба, бо інакше за цю науку доведеться платити знов політичною незалежністю Української Землі».

На наш погляд, відомий філософ та авторитетний теоретик українського консервативно-монархічного розуміння держави і права не випадково акцентує увагу на описаному ним звичаї. Звичаї, що має чіткі ознаки не стільки обряду, скільки прямо вказує на звичаєве праворозуміння, звичаєве трактування державності, усталене в багатовікових вітчизняних традиціях. Як монархістові, В. Липинському не випадає, звісно, ідеалізувати таку звичаєвість (відомо ж, що для тієї самої «московської охлократії» цар – це непогрішимий «помазаник Божий», а отже певне негоже мазати його, в прямому сенсі, болотом. При цьому, правда, козаки, на відміну від московського охлосу, не забували біблійного «порохом ти є і в порох повернешся»). Він цілком слушно зауважує, що «московському бояринові тих самих часів щось подібного у відношенні до Царя навіть у сні привидітися не могло». Проте висновок він робить дещо віддалений від наріжних трансцендентальних тенденцій українського державного й правового розуміння: «В цій одна з різниць нації державної від нації недержавної».

На наш погляд, якщо й є в даному аспекті відмінність, а вона, поза будь-яким сумнівом, існує, то це відмінність не «нації державної» від «нації бездержавної», а відмінність між християнсько-демократичним, християнсько-республіканським устроєм і устроєм цезарепапистським, коли цар ототожнюється не лише із світською, а й, передусім,

із сакральною владою. Непогрішимість царя чи якогось іншого можновладця зовсім не є ознакою державності, але завжди є ознакою деспотії, необмеженої тиранії й самоприсвоєного, за мовчазною згодою інших, права ототожнювати себе з сакральними величинами. При цьому ігнорується ще один базисний євангельський принцип, що ясно виявлений у описаному В. Липинським обряді: «Хто найбільший із вас – нехай буде вам слугою». Саме це, вочевидь, мали на увазі творці даного звичаєвого обряду, коли нагадували новообраному гетьманові про його обов'язки перед громадою, що довірила з ласки Божої йому цю посаду.

В. Липинський і сам усвідомлює цю сутнісну відмінність: «З вищесказаного не виходить, що взірцем для нас я ставлю політичні методи московської охлократії». Вказуючи на антитезу між українським і російським розумінням держави й владно-правового устрою у обох народів у такий спосіб: «Нації, що під свою владу зайняла 1/6 частину земної кулі, і нації, якої одиноким спадком осталося власне це... болото і замість тростинки – «слово» він засвідчує концептуальну суперечність між християнським республікансько-демократичним та самодержавно-охлократичним видами національного праворозуміння. Якщо виходити з іманентних диспозицій християнського державотворення, то є очевидним, що народів христонаслідувальному, народів христоцентричному жодним чином не є потрібним брати під свою владу чужі території, «займати 1/6 частину земної кулі». Цій територіальній частині, до слова, треба ще й вміти давати лад, повсякчас дбати про неї, облаштовувати її, а не просто загарбавши, володіти нею, перетворюючи, під час володіння, на пустелю. Тому, нація «якої одиноким спадком осталося власне це... болото і замість тростинки – «слово» перед Богом, певне ж є більш досконалою, ніж нація-володар. Вона повсякчас усвідомлює, що, крім слова й тростинки, в неї немає нічого, але саме ці нематеріальні, не територіальні, а духовні цінності, є визначальними в головному сенсі. Саме на них, а не на минуші маєтності, вона орієнтується при розбудові державницьких цінностей та ідеалів. Тим більше, що не острах перед земними володарями, а лише страх перед Богом завжди керував українськими селянами, козаками, ремісниками й інтелігенцією впродовж багатьох століть».

Потребує аналітичного коментарю й така аксіологічна парадигма В. Липинського: «Але повчитись у Великоросів поважання до своєї влади Українцям заздалегідь треба, бо інакше за цю науку доведеться платити знов політичною незалежністю Української Землі». В часи, коли В. Липинський писав ці рядки, державний устрій навіть провідних країн світу ґрунтувався на праві сили й на беззастережній беззаперечності права сильного. Саме з цієї диспозиції розпочалася Перша світова війна. Саме ця диспозиція обґрунтовувалася всім попереднім ходом людської цивілізації, її історії. Право сильного ототожнювалося з правом правди. Але Євангеліє каже, що це не так. Бог не в силі. Бог в правді. Тому, якщо комусь

і потрібно повчитися, то не українцям у «великоросів», а навпаки, оскільки Бог завжди на боці скривдженого, а не кривдника.

3.5 Сутність християнської догми Еріха Фромма (Н. Буряк)

В статті Буряк Н. Б. «Сутність християнської догми Еріха Фромма» розглядається динаміка розвитку релігійних поглядів Еріха Фромма. Вперше було зроблено порівняльний аналіз усіх робіт Фромма, що стосуються теми релігії. Фромм приділяє питанню пошуку себе та суспільства у вірі досить велику кількість часу, тому подібний дослід є досить актуальним і потребує певного заглиблення у суть деяких світових релігій, зокрема християнства. Питання проявів і протидії гуманізму та авторитаризму християнства, його історична еволюція та ідеали кидають свого роду виклик видатному філософу і змушують його працювати над цим складним питанням майже все його життя. Догмат Еріха Фромма розвивався так, що спочатку існувало уявлення про людину, що стала Богом, і перетворилося на уявлення про Бога, що став людиною. Концепція світу старозавітних пророків виходила за межі відносин між людьми, гармонія повинна запанувати між людиною і природою. Мир між людиною і природою – це гармонія між Богом та людиною. Еріх Фромм назавжди порвав з іудаїзмом у 26 років і з того часу вважав себе християнином. Однак християнство Фромма, його розуміння Бога, ролі Христа у світовій історії, тлумачення еволюції ідей Спасителя і зараз дивують своєю сміливістю і неортодоксальністю.

Ключові слова: Бог, людина, релігія, природа.

***N. B. Buriak. The essence of the Christian dogma by Erich Fromm.** In the article is widely considered the dynamics of religious beliefs Erich Fromm. For the first time a comparative analysis of all Fromm's work relating to the theme of religion. Fromm devoted to the search itself and society in faith quite a lot of time because such research is very important and requires a recess in the nature of some of the world's religions, including Christianity. Questions and countermeasures manifestations of humanism and authoritarian Christianity, its historical evolution and ideals throw a kind of challenge to the outstanding philosopher, and forced him to work on this complex issue almost all his life. Dogma Erich Fromm developed so that initially there was an idea of the man who became God, and turned on the idea of God became man. The concept of the Old Testament prophets world extend beyond relationships between people, harmony should prevail between man and nature. Peace between man and nature is harmony between them. Erich Fromm permanently broke with Judaism in '26 and has since considered himself a Christian. But Christianity Fromm, his understanding of God, the role of Christ in history,*